

PSIXIK RIVOJLANISH VA TA'LIMNING O'ZARO BOG'LIQLIGI*Temirova Sevara Mansurovna**Toshkent viloyati Zangiota tumani 14-umumta'lim
maktabi amaliyotchi psixologi***ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada psixik rivojlanish va ta'lim jarayonining o'zaro bog'liqligi tahlil qilingan. Shaxsning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida ta'limning o'rni, shuningdek, psixik taraqqiyot bosqichlarining o'quv jarayoniga ta'siri yoritilgan. L. S. Vygotskiy, J. Piaget va boshqa olimlarning nazariyalari asosida ta'lim va rivojlanishning uyg'unligi ilmiy jihatdan sharhlanadi.

Kalit so'zlar: Psixik rivojlanish, ta'lim, kognitiv jarayonlar, shaxs shakllanishi, rivojlanish bosqichlari, yaqin rivojlanish zonasi, o'qitish jarayoni, pedagogika, psixologiya, ijtimoiy muhit.

KIRISH

Psixologiya fani zamonaviy ta'limotga asoslangan holda inson shaxsining tarkib topishini asosan uchta omilning ta'siriga bog'liqligini dalillar asosida izoxlab beradi.

Ulardan;

- birinchisi - inson tug'ilib voyaga yetadigan tashqi ijtimoiy muhitning ta'siri;
- ikkinchisi - odamga uzoq muddat davomida muntazam tarzda beriladigan ta'lim tarbiyaning ta'siri;
- uchinchisi - odamga tug'ma ravishda, tayyor holda beriladigan nasliy xususiyatlarning ta'siridir. Psixik rivojlanish tushunchasi

Psixik rivojlanish – bu shaxsning ruhiy jarayonlari, xulq-atvori va ichki dunyosining yoshga xos ravishda murakkablashib, takomillashib borish jarayonidir. Bu jarayon biologik, ijtimoiy va pedagogik omillar ta'sirida shakllanadi.

Psixik rivojlanishning asosiy jihatlari:

- bilish jarayonlarining rivojlanishi (idrok, xotira, tafakkur);
- hissiy-irodaviy sohaning shakllanishi;
- shaxsiy xususiyatlarning rivojlanishi;
- ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarining shakllanishi.

Ta'limning psixik rivojlanishga ta'siri

Ta'lim jarayoni bolaning psixik rivojlanishini tezlashtiruvchi asosiy omillardan biridir. Ta'lim orqali bola yangi bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'ladi, bu esa uning aqliy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'limning psixik rivojlanishga ta'siri quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- tafakkur operatsiyalarining (tahlil, sintez, umumlashtirish) rivojlanishi;
- nutq va muloqot ko‘nikmalarining shakllanishi;
- diqqat va xotiraning mustahkamlanishi;
- ijodiy fikrlashning rivojlanishi.

Psixik rivojlanish va ta’limning o‘zaro bog‘liqligi

Psixik rivojlanish ta’lim uchun asos bo‘lsa, ta’lim esa psixik rivojlanishni jadallashtiradi. Ya’ni bola ma’lum darajadagi psixik tayyorgarliksiz ta’limni to‘liq o‘zlashtira olmaydi, lekin ta’lim jarayoni o‘zi ham psixik jarayonlarni yanada rivojlantiradi.

Bu bog‘liqlik quyidagi tarzda ifodalanadi:

- psixik rivojlanish → ta’limga tayyorgarlikni belgilaydi;
- ta’lim → psixik jarayonlarni rivojlantiradi va boyitadi.
- Ta’lim jarayonida individual yondashuvning ahamiyati

Har bir bola psixik rivojlanish darajasi va individual xususiyatlari bilan farqlanadi. Shu sababli ta’lim jarayonida individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi bolalarning:

- qobiliyati;
- qiziqishi;
- psixologik holati;
- o‘zlashtirish darajasini hisobga olishi lozim.

Ma’lumki, har bir odam o‘ziga xos, boshqalarda aynan takrorlanmaydigan ijtimoiy muxitda, aniq ijtimoiy munosabatlarda, ya’ni oila, jamoa va jamiyatda, odamlar orasida yashab ulg‘ayadi, shakllanadi. Bu ijtimoiy munosabatlarga odam jamiyat a’zosi sifatida, ma’lum sinfnig, u yoki bu ijtimoiy guruhning namoyandasi sifatida va nihoyat, Tashkil qilinganlik va uyushqoqlik darajasi turlicha bo‘lgan muayyan jamoalarning faol a’zosi sifatida qatnashadi.

Shaxsning mohiyati o‘z tabiati jihatidan ijtimoiy xarakterga egadir. Shaxsdagi barcha psixik xususiyatlari, ijodiy faolligining rivojlaiish manbalari uning tevarakatofidagi ijtimoiy muhitda, jamiyatdadir. Inson shaxsi sababiy bog‘liqlikda bo‘lib, uning ijtimoiy turmushi bilan belgilanadi. Mana shu ma’noda shaxsning taraqqiyoti odamlar bilan munosabatda yuzaga keladigan ijtimoiy tajribani egallash jarayonidan iboratdir. Buning natijasida insonning psixik xususiyatlari, axloqiy fazilatlari, xarakteri, irodaviy sifatleri, qiziqishlari, e’tiqod va dunyoqarashi tarkib topadi.

Muhit, ma’lum maqsadga qaratilgan ta’lim va tarbiya, azaldan berilgan, genotik jihatdan qat’iy belgilangan nimanidir namoyon qilish uchun sharoitgina bo‘lib qolmay, balki inson psixik xususiyatlarini tarkib toptiradi.

Bu borada, birinchidan, odam muhit ta’siri ostidagi passiv obyekt bo‘lmay, balki faol mavjudotdir, Shu bois hayot sharoiti, tashqi ta’sir inson psixikasini belgilamaydi,

balki odamning muhit bilan bo'lgan o'zaro ta'siri orqali, uning muhitdagi faoliyati orqali belgilanadi. Shu sababli muhitning ta'siri haqida emas, balki odamning tevarakatdagi muhit bilan faol o'zaro ta'siri haqida gapirish maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchidan, psixikaning rivojlanishi pirovard natijada tashqi sharoitlarga, tashqi ta'sirotlarga bog'liqdir. Lekin bu rivojlanishini bevosita tashqi sharoitdan va tashqi vaziyatdan keltirib chiqarib bo'lmaydi. Bu sharoitlar hamda vaziyatlar hamisha odamning hayotiy tajribasi, uning shaxsi, individual psixologik xususiyatlari va psixik qnyofasi orqali ta'sir qiladi.

Uchinchidan, odam faol mavjudot sifatida o'zi ham ongli ravishda o'z shaxsini o'zgartirishi, ya'ni o'zi-o'zini tarbiyalash bilan shug'ullanishi mumkin, lekin, bu jarayon atrof-muhitdan ajralgan holda emas, balki muhit bilan moslashgan holda va muhit bilan o'zaro munosabatda sodir bo'ladi. Odamning (bolaning, o'quvchining) ijtimoiy tashkil topgan va faol faoliyati uning psixik rivojlanishining asosi, vositasi hamda shartidir.

O'z-o'zidan ma'lumki, odamning psixik rivojlanishi uchun tabiiy, biologik imkoniyatlar nihoyatda zarurdir. Inson psixik xususiyatlari me'yorida tarkib topishi uchun muayyan darajadagi biologik tuzilish, inson miyasi va nerv sistemasi bo'lishi shart. Bu tabiiy xususiyatlar psixik rivojlanigani harakatta keltiruvchi kuchlar, omillar emas, balki faqat dastlabki sharoitlardir, xolos. Tabiiy xususiyatlar taraqqiyotni harakatta keltiruvchi kuch emasligiga qaramay, insoniyat psixik taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatadi.

Birinchi, tabiiy xususiyatlar psixik xususiyatlar taraqqiyotining turli yo'llarini va usullarini belgilab beradi. Inson nerv sistemasining xususiyatlari o'z-o'ziga shaxsning hych qanday psixik xususiyatlarini belgilamaydi, Hych bir me'yordagi bola dadil yoki qo'rqqoq, irodali yoki irodasiz, mehnatsevar yoki yalqov, intizomli yoki intizomsiz bo'lib tug'ilmaydi, Agarda tarbiya to'g'ri tashkil qilinsa, nerv sistemasida xarakterning barcha ijtimoiy qimmatli xislatlarini shakllantirish mumkin. Masalan, sabot-matonat va o'z-o'zini tuta bilish xislatini nerv sistemasining tipi shiddatli bo'lgan bolalarda ham, yoki nerv sistemasining tipi vazmin bo'lgan bolalarda ham tarbiyalash mumkin bo'ladi. Biroq birinchi hol bolalarni tarbiyalash ikkinchi holdagilarni tarbiyalashga qaraganda qiyinroq bo'ladi. Har ikkala holda kerakli sifatlarni tarbiyalash yo'llari va usullari ham turlicha bo'ladi.

Ikkinchidan, tabiiy xususiyatlar odamning biror sohada erishgan yutuqlari darajasiga ham ta'sir qilishi mumkin. Masalan, qobiliyatda tug'ma individual farqlar mavjud. Shu sababli ba'zi odamlar boshqa odamlardan ma'lum bir faoliyatni egallash imkoniyati jihatidan ustun turishadi. Bazida esa aksincha, biror-bir faoliyat turini egallash imkoniyati jihatidan esa ulardan ortda qolishlari mumkin. Mana shu ma'noda odamlar o'z qobiliyatlarini baravar rivojlantirish imkoniyatiga ega emaslar. Garchi

tabiiy ko'nikishlar o'quvchilarning psixik rivojlanishi uchun ma'lum ahamiyatga ega bo'lsa ham (shu sababli, masalan, ta'lim jarayonida ayrim o'quvchilardan boshqa o'quvchilarga nisbatan ko'proq- zo'r berish talab qilinadi, ayrim o'quvchiga o'qituvchi ko'proq kuch sarflaydi, e'tibor beradi va ko'proq vaqt ajratadi), bu ko'nikishlarning o'zi psixik taraqqiyotda hal qiluvchi rol o'ynamaydi. Turli yo'nalishga ega bo'lgan psixologlar, bir tomondan ta'lim va tarbiya, ikkinchi tomondan esa rivojlanish o'rtasidagi o'zaro munosabati muammosini keng doirada muhokama qilmoqdalar. Rivojlanish deganda, odatda hodisalarning har ikki turi tushuniladi va bu tushunchalar bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir:

1) miyaning biologik, organik yetilishi, uning anatomik-fiziologik tuzilishi jihatidan yetilishi;

2) psixik (aqliy) rivojlanishning ma'lum o'sish darajalari sifatadagi, o'ziga xos aqliy yetilish sifatidagi psixik rivojlaiishi, o'z-o'zidan malumki, aqliy rivojlanish miya tuzilishining biologik yechilishi bilan bog'liqdir va bu xususiyat ta'lim-tarbiya ishlarida, albatta, hisobga olinishi lozim, chunki ta'lim miyaning organik jihatdan yetilishini inkor eta olmaydi. Biroq miya bo'zilishining organik jihatdan yetilishini muhitga, ta'lim-tarbiyaga mutlaqo bog'lanmagan holda o'zining qat'iy biologik qonunlari asosida sodir bo'ladi, deb bo'lmaydi. Muhit, ta'lim-tarbiya va tegishli mashq, miya tuzilishining organik jihatdan yetilishiga yordam beradi. Ta'kidlash joizki, ta'lim yetakchi rolni bajaradi, ta'lim va rivojlanish esa o'zaro bir-biriga bog'liqdir; ular alohida sodir bo'ladigan ikki jarayon bo'lmay, balki bir butun jarayondir.

Ta'limsiz to'la aqliy rivojlanish bo'lishi mumkin emas. Ta'lim rivojlanishga turtki bo'ladi, rivojlanishni o'z ortidan ergashtirib boradi. Zarur sharoit tug'ilganda ta'lim mantiqiy fikrlash malakasini tarkib toptiradi va tegishli aqliy rivojlanish uchun zamin bo'ladi, lekin, ta'lim rivojlanishga turtki bo'lish bilan bir vaqtda o'zi rivojlanishga tayanadi, erishilgan rivojlanish darajasining xususiyatlarini, rivojlanishning ichki qoidalarini albatta, inobatga oladi. Ta'limining imkoniyatlari juda keng bo'lsa-da, biroq cheksiz emas. Yirik rus psixologi L.S.Vigotskiy talim va taraqqiyot muammosiga ijtimoiy-tarixiy jarayon nuqtai-nazaridan yondashib, bilimlarni o'zlashtirish insoniyatning tarixi taraqqiyotida yaratilgan madaniyatda ishtirok etish jarayonidir, deb ta'kidlaydi. U olga surgan psixik funksiyalar taraqqiyotining madaniy-tarixiy nazariyasiga ko'ra, psixik faoliyat taraqqiyot uning «tabiiy» shaklini bevosita qayta qurgan holda, turli alomatlar bilan avval tashqi, so'ng ichki ifodalanishni nazarda tutib, «madaniy» shaklini egallash tushuniladi.

XULOSA

Psixik rivojlanish va ta'lim o'zaro uzviy bog'liq jarayonlar hisoblanadi. Ta'lim shaxsning psixik rivojlanishini tezlashtiradi va yo'naltiradi, psixik rivojlanish esa ta'lim jarayonining samaradorligini belgilaydi. L. S. Vygotskiy ta'lim rivojlanishdan

oldinda borishi kerakligini ta'kidlagan bo'lsa, J. Piaget rivojlanish bosqichlari ta'lim imkoniyatlarini belgilashini asoslagan. Shu bois, ta'lim jarayonida yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish samarali o'qitishning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vygotskiy L. S. – Mind in Society. Harvard University Press, 1978.
2. Piaget J. – The Psychology of Intelligence. Routledge, 2001.
3. G'oziev E. G. – Umumiy psixologiya. Toshkent, 2010.
4. Karimova V. M. – Psixologiya. Toshkent, 2013.
5. Myers D. G. – Psychology. New York, 2013.
6. Rubinshteyn S. L. – Psixologiya asoslari. Moskva, 2008.